

מערכה בת ארבעים שנה – יומנה של אנה פראנק ומכחישי השואה,

1958-1998

דינה פורת

ב- 9 בדצמבר 1998 אסר בית משפט באמסטרדם להפיץ פרסומים המטילים ספק באמינות יומנה של אנה פראנק. היומן הוא אותנטי, קבע בית המשפט, ומי שמפקפק בכך עובר על החוק ויטל עליו קנס של 25,000 גילדן, שהם כ- 12,000 דולר. כמו כן טען בית המשפט שהטלת הספק פוגעת ברגשותיהם של היהודים.¹

פסיקה זו התקבלה בעקבות תלונתן של קרן אנה פראנק בהולנד וקרן אנה פראנק בבאזל נגד מכחיש השואה הצרפתי רובר פוריסון (Robert Faurisson) ומכחיש השואה הבלגי זיגפריד ורבקה (Siegfried Verbeke) שספרם "אנה פראנק: גישה ביקורתית"² הופץ מאז 1992 בספריות בהולנד. בספר, שיצא לאור בהוצאה בלגית המתמחה בפרסום של ספרות המכחישה את השואה ובהפצתה, נטען שאביה של אנה, אוטו פראנק, הוא מחברו האמיתי של היומן. "ניצחון חדש לאויבי חופש הדיבור בהולנד", הגיבו למחרת³ בזעם ובסרקזם כותרות בעיתונות הימין הקיצוני על פסיקת בית המשפט.

פסיקה זו מהווה סוף פסוק, על-כל-פנים לפי שעה, במאבק בין מכחישי השואה ובין אוטו פראנק, ולאחר מותו בינם ובין שתי הקרנות ובית אנה פראנק שבאמסטרדם, מאבק שנמשך ארבע עשרות שנים, משנת 1958 ועד שנת 1998. "אין צורך לומר שהיינו מודאגים במיוחד מן ההתקפות על האותנטיות של היומן, ומן המשפטים השונים שבאו בעקבותיהן", כותבים בהקדמתם עורכי "המהדורה הביקורתית" של יומנה של אנה פראנק. זוהי מהדורה רשמית שיצאה לאור ב- 1986 בהולנדית מטעם המכון ההולנדי הממלכתיתל יעוד מלחמת העולם השנייה (The Netherlands State Institute for War Documentation), ובה השוואה ביקורתית של נוסחי היומן, בלוויית הקדמות וסיכום הבדיקה המעבדתית של הטקסט וכתב היד.⁴ בדבריהם אלה מודים העורכים שייחסו משקל נכבד להתקפותיהם של מכחישי השואה

¹ הפסיקה פורסמה למחרת בעולם, בעיתונות, ברדיו ובאינטרנט. ראה הארץ, 10 בדצמבר 1998.

² Anne Frank, *A Critical Approach*, Antwer, 1992. בהולנדית: *Het dagboek Anne Frank: een kritische benadering*.

³ ב- 10 בדצמבר 1998, באתריהם באינטרנט. ראה רשימת התחנות ב- 1996/7, *Antisemitism Worldwide*, הוצאת המכון לחקר האנטישמיות והגזענות ע"ש סטפן רוט, אוניברסיטת תל-אביב.

⁴ David Barnouw & Gerrold van der Stroom, eds., *De Dagboeken van Anne Frank*, Amsterdam, 1986. דברי העורכים לפי המהדורה האנגלית: David Barnouw

על היומן ולא זו בלבד אלא שההתקפות הנמשכות על היומן היוו את אחת הסיבות, אם לא את העיקרית שבהן, למסור בשנת 1981 את היומן לבדיקה מדעית-משפטית במעבדה ממשלתית בהולנד, כדי לוודא את האותנטיות שלו ולזהות זהות גמורה את כתב היד. הדברים מופיעים גם בתקציר שחיברו עורכי המהדורה הביקורתית ופרסמו בעיתונים, תקציר שמחולק גם למבקרים בבית אנה פראנק.⁵

במאמר הזה אשתדל לבחון את המאבק הממושך בין המכחישים ובין מי שראו את עצמם מופקדים על מורשת היומן, את דרכי פעולתם של המכחישים ואת השפעתם האפשרית על החברה הסובבת. החלק הראשון של המאמר יעסוק בהשתלשלות כתיבתו של היומן, פרסומו והיצירות התאטרליות והקולנועיות שהתבססו עליו, ויבדוק כיצד סברו המכחישים שהם יכולים לתלות את טיעוניהם בהשתלשלות הזאת. החלק השני יעסוק בטענותיהם, בהתפתחות שחלה בהן עם השנים ובניסיונם לקעקע באוזני ציבור רחב ככל האפשר את אחד הסמלים המרכזיים של תקופת השואה, "אנה פראנק – יומנה של נערה."

*

אנה-ליזה מרי נולדה ב-12 ביוני 1929 בפרנקפורט לאדית ואוטו פראנק. משפחת פראנק היתה משפחה אמידה ומעורה בחברה הסובבת שישבה במקום מן המאה השבע-עשרה. האב אוטו ושני אחיו שירתו בצבא גרמניה במלחמת העולם הראשונה. ב-1933, לאחר עליית המפלגה הנאצית לשלטון, עברה המשפחה לאמסטרדם. שבע שנים שקטות יחסית עברו על ההורים ושתי הבנות, מרגוט הבכורה ואנה הצעירה ממנה שלמדה בבית-ספר של רשת מונטסורי, עד פלישתה של גרמניה להולנד במאי 1940.⁶

ביולי 1942, כשהחלו השילוחים ממחנה המעבר וסטרבורק (Westerbork) לאושוויץ, נכנסה המשפחה למחבוא יחד עם משפחת ואן-פלס ועם אדם נוסף, פריץ פפר – יחד שמונה נפשות. במשך שנתיים, מיוני 1942, שבו קיבלה יומן ליום הולדתה ה-13 ועד שהיתה כבת

and Gerrold van der Stroom, P.X, eds., *The Diary of Anne Frank, The Critical Edition*, London, 1989. המהדורה הגרמנית יצאה לאור ב-1988.

⁵ ראה עמ' XI ועמ' 86 במהדורה האנגלית. כן ראה דברי ברנב ב-*International Herald Tribune*, June 9 1989. ראה גם הערות 18 ו-54 שלהלן: אלה הם דפים משוכפלים, כתובים אנגלית, המחולקים באופן קבוע למבקרים בבית אנה פראנק. כן ראה A. C. Roodmat & M. de Klijm, *A Tour of the Anne Frank House in Amsterdam* (Amsterdam: Anne Frank Stichting, 1971)

⁶ שיחה עם סוזי קיטרון לבית שטול (Stoll), 9 באוגוסט 1998. סוזי, אלמנתו של בן-דודי עמירם קיטרון ז"ל, גרה עם משפחתה ברחוב שבו גרה משפחת פראנק, ולמדה עם הבנות באותו בית-ספר. קשרים חמים התקיימו בין משפחת שטול ובין אוטו פראנק בעיקר לאחר ששב מן המחנות.

15, כתבה אנה ביומנה יום יום כמעט. בתחילת אוגוסט 1944 התגלה מחבואם והכתיבה ביומן נפסקה.⁷

ב- 28 במרס, באביב קודם שנתפסו, שמעה אנה את שידור רדיו הולנד המחתרתי, רדיו אורנייה (Oranje) ששידר מלונדון. שר החינוך של ממשלת הולנד בגולה, חריט בולקשטיין (Gerrit Bolekstein), ביקש מן האזרחים לשמור תיעוד, ובכללו יומנים, שיסייעו בכתיבת ההיסטוריה לאחר המלחמה ובהבאתם לדין של פושעי מלחמה. אנה שבה וקראה את יומנה, המשיכה בכתיבתו ובו בזמן שכתבה את הגרסה המקורית, הוסיפה והחסירה, בתקווה שישמש בתור עדות.⁸

ב- 4 באוגוסט 1944 פרצו כמה אנשי ס"ס גרמנים והולנדים, בראשותו של אוברשארפירר-ס"ס קרל-יוזף זילברבאואר (Silberbauer) אל המחבוא. זהותו של האזרח ההולנדי שהלשין על המסתתרים אינה ידועה בוודאות, אם כי החשד הכבד – והיחידי עד כה – נפל על ווילם ואן-מארן (Van Maaren), שעבד במחסן הבניין שבו הסתתרו.⁹ השמונה נשלחו ברכבת האחרונה שיצאה מווסטרבורק לאושוויץ ב- 3 בספטמבר, ועליה עוד כאלף נפש. האם, אדית, נפטרה באושוויץ מרעב בתחילת ינואר 1945. מרגוט ואנה, שהועברו בסוף אוקטובר 1944 לברגן-בלזן, מתו שם במגפת הטיפוס הנוראה שהמיתה אלפי עצירים בסוף פברואר או בתחילת מרס 1945. האב אוטו חזר להולנד אחרי השחרור ולאחר חודשי התרוצצות וחיפושים הבין שהוא היחיד מבין השמונה שנותר בחיים.

בשובו קיבל אוטו פראנק ממיפ חיס (Miep Gies), עובדת בחברה שלו ומסייעת נאמנה למסתתרים, את היומן וניירות רבים נוספים. אלה נשארו פזורים במקום אחרי שהגרמנים פרצו אליו וחיפשו בו. בהתרגשות עמוקה הסתגר האב כמה ימים עם היומן.¹⁰ רק לאחר הפצרות מרובות של ידידים קרובים ניאות למסור את היומן לקריאה להיסטוריון הידוע יאן רומין (Jan Romein). רומין, אשתו אני, וקוראים נוספים התלהבו מאוד, הן מן הממד האישי-האנושי של היומן והן מן המידע שטמן בחובו על התקופה, וניסו לשכנע את פראנק לפרסמו. במשך זמן רב התנגד פראנק לפרסם את היומן האישי הכאוב הזה וחשב לאפשר רק לחוג מצומצם של חברים וקרובי משפחה לקרוא בו. אך לאחר שיקול דעת ממושך ולאחר

⁷ ראה בהקדמה למהדורה העברית המלאה: אנה פראנק: יומנה של נערה, 14 ביוני 1942 – 1 באוגוסט 1944, הוצאת קרני, תל אביב 1992. על המהדורות הקודמות ראה בהמשך.

⁸ שם, וכן *The Critical Edition*, p. 59.

⁹ שירות מעריב, 22 בנובמבר 1963. שמעון ויזנטל הוא שחשף את זילברבאואר, שנעשה קצין במשטרת וינה אחרי המלחמה. שיחה עם שמעון ויזנטל ב- 10 באוגוסט 1998, ד"פ. כן ראה Simon Wiesenthal, *Justice Not Vengeance: The Test Case* (London, 1989), p. 340.

¹⁰ מיפ חיס, בשיתוף עם אליסון לסלי גולד, נזכור את אנה פראנק ומשפחתה, דביר, תל אביב 1987, עמ' 197-198. על חקירת זילברבאואר ראה שם עמ' 210-212. סוזי קיטרון: "כשקיבל את היומן סירב לבוא אלינו לארוחת ערב שבת", שיחה עם סוזי קיטרון, ד"פ.

שהכניס בו שינויים משלו ושל חבר קרוב, נתן את הסכמתו. ביוני 1947, סמוך ליום הולדתה של אנה, ולמעלה משנתיים אחרי שקיבל אוטו את היומן לידי, התפרסמה ההוצאה הראשונה, במהדורה צנועה בהולנדית בשם "הבית האחורי" (Het Achterhuis), כותרת שאנה עצמה נתנה לכתביה על המחבוא.¹¹ כמקובל במיתולוגיות של רבי המכר, הוצא הספר לאור בידי מו"ל לא מפורסם לאחר שהיתר סירבו.

תחילה לא זכה הספר להצלחה – הכל רצו לשכוח את המלחמה ותלאותיה. אבל קמעה קמעה התרחב קהל הקוראים ונמכרה גם מהדורה שנייה. לאחר היסוסים והתנגדות נמרצת ומחודשת של אוטו פראנק, יצא היומן לאור באנגלית, בארצות-הברית, ב-1952, בלוויית הקדמה של אלינור רוזוולט, שוב – לאחר שהוצאות מכובדות סירבו לפרסמו.¹² ב-1955 הועלה על בימת ברודוויי מחזה שעובד על-פי היומן בכיכובה של סוזן שטרסברג (Susan Strasberg) והפך מיד ללהיט שובר קופות.

מאמצע שנות החמישים הפך היומן לנכס עולמי: ב-1959 הוקרן הסרט "יומנה של אנה פראנק" בכיכובה של מילי פרקינס (Millie Perkins) ואף הוא, כמו המחזה לפניו, הפך למעין סרט פולחן. ב-1960 נפתח לציבור בית אנה פראנק, הבית שבו הסתתרו בני המשפחה, ומאות אלפים מבקרים בו מדי שנה. היומן תורגם ליותר מ-50 שפות, וכ-30 מיליון עותקים שלו, בשפות השונות, נמכרו ברחבי העולם. שמה של אנה פראנק מעטר כיכרות ורחובות, מטבעות ובולים, פרסים, כנסים, תערוכות, אנדרטות, בתי-ספר ומוסדות נוער בעולם כולו ורבים שואבים השראה מיומנה. "שמעתי, שערב-ערב, עם שקיעת השמש עולה המסך במקום זה או אחר בעולמנו על המחזה שנכתב לפי יומנה של אנה", כותבת מיפ חיס.¹³

אוטו פראנק סירב לצפות בסרט או במחזה על-אף שבהצגת הבכורה בהולנד נכחו המלכה יוליאנה ובתה ביאטריקס, נסיכת הכתר, ופראנק היה אמור להיות בין אורחי הכבוד. אוטו פראנק נישא שנית לאלפרידה גירינגר לבית מרקוביץ, גם היא ניצולת אושוויץ שאיבדה את בעלה ובנה. הם עברו לבירספלד שליד באזל והתגוררו שם ליד אמו, אחיו, ואחותו ומשפחתה עד מותו של פראנק ב-1980. מראשית שנות החמישים הקדיש פראנק את חייו ליומן, לקרן

¹¹ Anne Frank, *Het Achterhuis*, Amsterdam, 1947. את גלגולי תיקונו של אוטו פראנק ופעולותיהם של קוראי היומן הראשונים עד הבאתו לדפוס, ראה *The Critical Edition*, pp. 62-71 וכן חיס, *נזכור את אנה פראנק*, עמ' 205-206. הבית ברחוב פרינסחראכט 263 נבנה בשנת 1635 והיה "הבית האחורי" של מס' 265, שפנה אל חזית התעלה. באותם הימים היתה חזית התעלה חשובה מן הרחוב לצורך קבלת הסחורות שהגיעו בסירות עד הבית (gracht בהולנדית – תעלה). השמונה הסתתרו בבית האחורי שפנה לרחוב.

¹² Anne Frank, *The Diary of a Young Girl*, New York, 1952. באותה שנה יצא היומן גם בבריטניה בהוצאת Valentine.

¹³ חיס, *נזכור את אנה פראנק*, עמ' 11.

אנה פראנק שנוסדה בבאזל ב- 1987 ולאירועים סביבם.¹⁴ את היומן עצמו הוריש למכון ההולנדי הממלכתי לתיעוד המלחמה, ואת זכויות היוצרים הוריש לקרן אנה פראנק בבאזל שמנהלת משפחתו מאז מותו. ב- 1981 נמסר היומן בידי עובדי המכון לבדיקה מעבדתית במשרד הפנים ההולנדי, בדיקה שנמשכה כמה שנים. בינתיים יצאה התערוכה "Anne Frank in the World" לסיבוב בעולם והיא ממשיכה בדרכה עוד היום, ב- 1999, לאחר שכבר הוצגה ב- 30 ארצות ויותר.¹⁵ ב- 1986 הוציא המכון ההולנדי הממלכתי לאור את "המהדורה הביקורתית" שבה הושוו נוסחיו של היומן ומסקנות הבדיקות. כתב-היד, סוגי הנייר, הדיו וכיוצא בזה נבדקו ביסודיות והושוו לאלה של חברה לכיתה ולבית-הספר. אז התברר שנוסח היומן המלא ארוך ברבע עד שליש – תלוי בשפה – מן הנוסח של 1947. כעבור שלוש שנים פורסמה המהדורה המלאה גם באנגלית, ואחר-כך יצאו מהדורות רבות נוספות שבהן פורסם רק היומן על נוסחיו, ללא ההקדמות הרבות, הניתוחים ותוצאות הבדיקה שליוו את המהדורה המלאה.¹⁶

לאחר פרסומה של "המהדורה הביקורתית" שטף את העולם גל של מחקרים שהתמקדו ביומנה של אנה פראנק מהיבטים שונים: נקודת הראות הספרותית; היומן בתור עדות היסטורית; הזווית הפמיניסטית; הפן היהודי ביומן ובקרב יהודי מרכז ומערב אירופה; נעורים במלחמה; נעוריה של סופרת מבטיחה ועוד ועוד. ב- 1996 זכה באוסקר סרטו התיעודי של ג'ון בלייר (Jon Blair) "Anne Frank Remembered", ותערוכה נוספת שהוכנה בידי בית אנה פראנק וכותרתה "Anne Frank – a History for Today" יצאה לדרך.¹⁷ התערוכה נעשתה מיד לסמל של מאבק, קיפוח וסבל, אפליה של יחיד ומיעוטים, כיבוש ודיכוי. בארצות-הברית הוצגה התערוכה לצד תערוכות על דיכויים של האינדיאנים ושל השחורים. באמסטרדם הוצגה התערוכה הקודמת, "Anne Frank in the World", בשילוב דוגמאות של לאומנות מכל רחבי אירופה; בארצות הרבות שבהן הוצגו התערוכות הודגש תמיד הצורך לחנך נגד הפשיזם ושנאת זרים, הכחשת השואה והאנטישמיות: "בית אנה פראנק משתדל להגשים את האידיאלים של אנה, כפי שביטאה אותם ביומנה, על-ידי מאבק בדעה הקדומה, באנטישמיות ובגזענות, על-ידי טיפוח חברה פלורליסטית ודמוקרטית. העיקרון המנחה את

¹⁴ שם, עמ' 208-210.

¹⁵ התערוכה הוצגה בארץ באביב 1993. היא הוכנה בידי קרן ובית אנה פראנק. ראה קטלוג התערוכה *Anne Frank in the World, 1929-1945* בהוצאת הקרן, אמסטרדם, 1985.
¹⁶ ראה הערות 4 ו-7. ב- 1992 ראו אור מהדורות חדשות של נוסחי היומנים, בלי ההקדמות ותוצאות הבדיקות (התוצאות בלבד משתרעות על פני 270 עמודים). בהולנדית, בגרמנית ובעברית ב- 1992, ובאנגלית ב- 1995: *Anne Frank, The Diary of a Young Girl, The Definite Edition, New York, 1995*. המהדורה העברית הראשונה יצאה ב- 1953 בהוצאת קרני בתרגומו של ש' שניצר, והודפסה ב- 13 מהדורות. ב- 1971 יצאו לאור עוד חמש מהדורות.

¹⁷ שם הסרט, שקרייניו הם גלן קלוז וקנת בראנה, הוא כשם ספרה של מיפ חיס.

עבודת הבית הוא ההצהרה למען זכויות האדם" (The Universal Declaration of Human Rights).¹⁸ אלינור רוזוולט, שהיתה חברה במשלחת ארצה באו"ם, עמדה בראש הוועדה שהכינה את ההצהרה, והיא שכתבה, כעבור זמן קצר, את ההקדמה למהדורתו האנגלית של היומן.

אפילו מן התיאור הקצר הזה עולים כמה היבטים ששימשו רקע ובסיס למאבקים המשפטיים: המשפחה המעורה בתרבות ובהיסטוריה של גרמניה; הנסיבות שהביאו לכתיבתם של שלושת הנוסחים השונים – היומן המקורי, השינויים שערכה אנה בקיץ 1944 ואלה שהוסיף אביה לפני המהדורה הראשונה ב- 1947; התרגומים הרבים והשונים בעשרות שפות, והעיבודים לתאטרון ולקולנוע, שהצלחתם טשטשה את ההבדל בינם ובין נוסח היומן המקורי. כל אלו אפשרו למי שכפרו באותנטיות של היומן לטעון שאין למעשה יומן אחד אלא אין ספור נוסחים ותרגומים ועיבודים המשתנים לפי הצורך, ולא האמת ההיסטורית היא שמניעה אותם אלא האב, אוטו פראנק, והאינטרסים הכלכליים שלו ושל הקרנות והבית שעל שם בתו – אינטרסים חובקי עולם.

ולא זו בלבד אלא שבעיניהם של מכחישי השואה טמן בחובו תהליך הפיכתו של היומן למוקד של הזדהות בעולם כולו (החל מיפן שבה זהו ספר חובה בבתי-הספר התיכוניים ועד צ'ילה שבה נקרא בית-ספר על שמה של אנה פראנק), את הסכנה הגדולה מכל – על-ידי האוניברסליזציה שלו הפך היומן מסמל של שואה וסבל של יהודים לסמל של סבל בכלל, ובכך ניתן ליהודים מקום מרכזי ביותר בעיצוב העולם שלאחר מלחמת העולם השנייה. והרי מאבקם של מכחישי השואה מכוון בדיוק נגד תפיסתו של מקום כזה בידי יהודים באמצעות הסיפור שהמציאו, לדעתם.

ואכן בראשיתו היה היומן, תרגומיו ועיבודיו, מקור המעיד על גורלה של נערה יהודייה בשואה, אך קמעה קמעה נעשה סמל אוניברסלי של האדם הסובל, שלמרות סבלו עדיין מאמין בערכים האנושיים ובטוב לבם של בני האדם. הסמל הזה הלך והתרחק מן השואה והמחנות והעם היהודי. אנה נעשתה סמלו של הנוער בכלל, ואוטו אביה נעשה לדמות אב כללית שנוער כותב לו מכל קצוות תבל, וכואב אתו על אבדן משפחתו, בלי קשר לנסיבות שבהן איבד אותה.

את תהליך האוניברסליזציה החל למעשה אוטו פראנק בעצמו עוד בהוצאתו הראשונה של היומן לאור – הוא השמיט קטעים שבהם כתבה אנה על תהליך התבגרותה הפיזית; על אהבת הנוערים לפטר, בן גילה בערך, בנה של משפחת ואן-פלס (שהיא כינתה ביומנה ואן-דאם); על מריבות בין בני משפחתה היא ועלבונות שהוחלפו ביניהם באותו סיר לחץ שבו הצטופפו במשך שנתיים ועל אופיים ודמותם של המסתתרים. בשנת 1947 עדיין היו

¹⁸ ראה הפרסום של קרן אנה פראנק המחולק למבקרים ומסביר את מטרות בית אנה פראנק, 24 באוקטובר 1995 (ראה גם הערה 5 כאן); וכן קטלוג התערוכה, עמ' 132-140.

ההתייחסויות למין, ואפילו מין בוסרי בין מתבגרים, טאבו. אוטו פראנק בא ממשפחה שמרנית בנוסח גרמניה שבין שתי המלחמות, ואבדן בנותיו ואשתו עדיין היה טרי מכדי שיסכים לכלול בו קטעים הפוגעים בזכרן, גם אם הם אנושיים וטבעיים ומתרחשים בכל משפחה.¹⁹

סוזי קיטרון, שכנה וחברה של בנות משפחת פראנק, מעידה היום שאנה היתה מוכשרת מאוד, אך גם נערה קשה, מרדנית וחדת לשון, ואילו ההורים היו נעימי הליכות, ומרגוט – תלמידה מצטיינת ואהודה. התיאורים ביומן הציגו לפני העולם את דמותה של אנה, הרגישה והכישרנית לעומת דמויותיהן של אמה ואחותה הנרגנות והצדקניות. וגם לזה – אומרת השכנה – לא יכול היה אוטו פראנק להסכים.²⁰ גרסאות דומות על אישיותם של בני המשפחה מסרה גם ידידת ילדות של אנה, שתיארה בספר שכתבה את אנה בתור נערה רכושנית, מרוכזת בעצמה ומינית מאוד. ואפילו מיפ חיס מותחת על אנה ביקורת, גם אם עדינה מאוד, בספרה היא. בסרט נוסף – סרטו עטור הפרסים של הבמאי ההולנדי וילי לינדוור (Willy Lindwer) ובו ראיונות עם שבע נשים שהיו כלואות עם אנה במחנה, ובשורה של ביוגרפיות, מתוארות דמויות מורכבות יותר של אנה ושל יתר המסתתרים, מורכבות יותר מאלה שתוארו ביומן ובהמשכיו. הספרים האלה יצאו לאור בתור חלק מספרות זיכרונות של ניצולים, שהופעתם גברה בשנות השמונים והתשעים, והזמן שחלף הקנה להם פרספקטיווה. באדי (ברנהרד) אליאס, דודנה של אנה, ונשיא קרן אנה פראנק בבאזל בשנים האלה, תמך בפרסום הספרים ובהוצאת המהדורות המלאות של היומן, כי רצה שאנה תוצג "באור האמיתי ביותר", לא בתור קדושה אלא בתור נערה רגילה.²¹ "יצא שם עלי, כי משלושת הצעירים חינוכי שלי הוא הגרוע ביותר", כותבת אנה ביומנה, בלעג מה על סובביה, ב-28 בנובמבר 1942, זמן לא רב אחרי שנכנסו למחבוא.

¹⁹ באוגוסט 1998 התפרסמה בעולם ידיעה שהתגלו חמישה עמודים מן היומן, הכוללים בעיקר ביקורת קשה של אנה על היחסים בין הוריה, ואינם נכללים בשום גרסה מגרסאות היומן. עקב תוכנם הפקיד אותם אוטו פראנק לפני מותו בידי ידיד, קורנליוס סאוויק (Sawick), ולא בידי בני המשפחה. ייתכן ששאלת פרסומם של הדפים החסרים כרוכה בשאלות של זכויות והפצה והופעתן של ביוגרפיות חדשות של אנה יותר מבגילוי של חומר חדש. ראה אדם הנדלזלץ, "היומן שאינו נגמר", הארץ, 4 בספטמבר 1998. ב-1999 יצאו לאור באנגליה שלוש ביוגרפיות חדשות של אנה במלאת 70 שנה להולדתה. אחת מהן, Carol Ann Lee, *Roses from the Earth* (London, 1999). תורגמה לעברית: קרול אן לי, *ורדים מן האדמה*, ביוגרפיה של אנה פראנק, תל אביב 2000.

²⁰ שיחה עם סוזי קיטרון, ד"פ.

²¹ ראה Jacqueline Van Maarsen, *My Friend Anne Frank*, New York, 1996. כן ראה ג'קלין, ידידת ילדות של אנה, נקראת גם ג'ק או ג'ופי ביומן ובספרות הקיימת עליו. כן ראה Eva Schloss with Evelyn Julia Kent, *Eva's Story: A Survivor's Tale by the Stepsister of Anne Frank*, London, 1988. אווה היא בתה של אלפרידה (פריצה) גיירינגר, אשתו השנייה של אוטו פראנק, שתינה ניצולות אושוויץ, שם איבדו את האב והאח. ראה גם ריאיון שקיים אתה באדי אליאס: *Independent*, October 24, 1996. סרטו של וילי לינדוור הפך לספר: Willy Lindwer, *Anne Frank, Die letzten Sieben Monate*, Frankfurt, 1990.

היומן נעשה אפוא נעים יותר ובוטה פחות תחת שרביטו של אוטו פראנק, ובכך החל גם תהליך הסטריליזציה שלו: פחות מין, פחות לבטים של התבגרות, פחות חיכוכים בין המסתתרים, דמויות נעימות יותר, פרטים רבים מחיי היום-יום המאפשרים לנו לחוש קרבה אל הדמויות.

ומאחר שהיומן מסתיים עם גילוי המחבוא ושילוחם לווסטרבורק ומשם הלאה לאושוויץ ולברגן-בלזן, אין בו תיאורים קשים כפי שיש ביומניהם של נערים ונערות יהודים, בעיקר אלה שנכתבו במזרח אירופה: אין גטאות ומחנות, גם לא רעב ומחלות ולא אבדן בני משפחה באקציות. הגרמנים מוזכרים ביומן, ושנואים מאוד – "הנבלים הללו... התלינים האכזרים ביותר בעולם", כותבת אנה עוד ב-19 בנובמבר 1942 – ומעשיהם, כולל המחנות ותאי הגז, ידועים משידורי הבי בי סי, אך הם אינם מרכזיים ביומן, והעיקר הוא עולמם של המתחבאים ועולמה הפנימי הצעיר והעשיר של אנה. הקורא אינו נדרש להתמודד עם הזוועה עצמה והקריאה נוחה לו יותר.²² הוא קורא על השואה וגם אינו קורא עליה בעת ובעונה אחת.

תהליך הפיכתו של היומן ל"יומן לכל" נמשך עם צאתה של המהדורה האנגלית בארצות-הברית ב-1952 ואז החלה גם האמריקניזציה שלו.²³ "היומן שלה מספר לנו רבות על עצמנו ועל ילדינו שלנו. זאת גם הסיבה שבגללה חשתי כמה אנו קרובים כולנו לחווייתה של אנה, וכמה אנו כולנו מעורבים בחייה הקצרים". כתבה אלינור רוזוולט בהקדמה למהדורה הזאת. השורות האלה מעוררות תמיהה: האם אכן היו האמריקאים ב-1952-קרובים לחוויית שעברו על אנה? האם באמת היו מסוגלים להבינה ולהיות מעורבים בחייה הקצרים? אולי, אך לא בתור נערה יהודייה המתחבאת מפני הנאצים אלא בתור נערה אוניברסלית. ואכן, בהקדמתה אין אלינור רוזוולט מזכירה כלל יהודים, ולא את יהדותה של אנה, ולא את האופן שבו הסתיימו חייה הקצרים, ולא את השואה, ומרחיקה בכך עוד את היומן מן היהודים ומסבלם ודנה בבעיות אנושיות אוניברסליות.²⁴

ב-1955 הועלה כאמור בברודוויי מחזה המבוסס על היומן. קודם לכן פנה הסופר מאיר לוין אל אוטו פראנק ונחתם ביניהם חוזה לכתיבת המחזה. ואולם הלהיט של ברודוויי נכתב בידי המחזאים אלברט האקט ואשתו פרנסס גודריץ' (Albert Hackett and Frances Goodrich), שניהם לא יהודים. בעקבות זאת נפתח דין ודברים משפטי מר מאוד בין מאיר לוין ובין אוטו

²² דברים במסגרת הרצאתי על יומנה של אנה פראנק במוזאון הארץ, עם פתיחתה של התערוכה "אנה פראנק בעולם" ב-1993. כן ראה Alvin H. Rosenfeld, "Popularization and Memory: The Case of Anne Frank", in Peter Hayes, ed., *Lessons and Legacies*, Evanston, Illinois, 1991, pp. 279-243.

²³ ראה Judith E. Doneson, "The American History of Anne Frank's Diary", *Holocaust and Genocide Studies*, Vol 2. No 1 (1987), pp. 149-160.

²⁴ מהדורותיה של הוצאת Cardinal בכריכה רכה, שראו אור מאז 1958, היו הפופולריות ביותר בשפה האנגלית ורוב מכישי היומן השתמשו בהן. ראה מהדורת 1958, הקדמתה של אלינור רוזוולט, ללא ציון מספרי עמודים.

פראנק, שנמשך כ- 25 שנים ותואר בפרוטרוט בכמה ספרים.²⁵ הדיון ביניהם נפסק למעשה עם מותם – ליון נפטר שנה אחרי אוטו פראנק. הפרשה הזאת שימשה למכחישים כר נרחב להתגדר בו כי איחדה את היומן והמחזה לישות אחת שאין לה תוכן ונוסח מוגדרים.

המחזה שכתב ליון נדחה מפני שהיה יותר מדי יהודי, כפי שטענו לפני אוטו פראנק המו"לים האמריקאים שדחו אותו. גרסתם של האקט וגודריץ' היתה אוניברסלית יותר, ובייחוד אנטי-גרמנית פחות מזו של ליון: בארצות-הברית של שנות החמישים, תקופת המלחמה הקרה, ימי מקארתי (McCarthy) והמאבק בברית-המועצות, היתה האידיאולוגיה הקומוניסטית האויב העיקרי והאיבה לגרמניה משנות הארבעים נדחתה. גרמנים בעלי ותק וידע במאבק אנטי-סובייטי הפכו לבעלי ברית, ועברם הפרו-נאצי, ולעתים גם הנאצי, נעשה בעקיפין נכס. כמה חוקרי ספרות וקולנוע סבורים שהיומן, שהעמיד דמות אדם מרשימה הדבקה בערכים הליברליים-דמוקרטיים, הביא להגברת הזדהותם של יהודים עם הערכים האוניברסליים האלה, ועלה בקנה אחד עם שאיפתם של יהודי ארצות-הברית – להיות לחלק מן התרבות שקלטה אותם, להיטמע בה, ולהדגיש פחות את השואה שהיא הסמל המובהק לייחודו של העם היהודי. אנה פראנק נעשתה "דמות אוניברסלית שכמעט אפשר להתעלם מיהדותה – אנה פראנק נהפכה ל"כל אדם", היא נגישה לכולם... אמריקנית ללא רבב".²⁶

זאת ועוד, ליון טען שמחזהו נדחה מפני שהוא יהודי, ציוני וסוציאליסט, שמשפחתו היגרה לארצות-הברית ממזרח אירופה, בשעה שאוטו פראנק ועורכי דינו הם ממוצא גרמני, כלומר – יהודים מתבוללים, נעדרי רגש יהודי לאומי שראו בגרמניה הנאצית תאונה שקרתה לגרמניה שלהם. כמובן שהיה כאן גם זעם על שהאקט וגודריץ' גרפו את התהילה והכסף שנגזלו, לדעתו, ממנו. אך במחזה אכן אין אפילו חייל גרמני אחד ולא איש ס"ס; וקטעים יהודיים מאוד ביומן, כמו זה שכתבה אנה ב- 11 באפריל 1944, נעדרים גם הם:

מי העמיד את היהודים מחוץ למחנה כל העמים? [...] אלוהים הוא אשר עשה אותנו כך, ואלוהים הוא אשר ירימנו מן התהום ויגאלנו. אם נישא בכל הסבל הזה ובכל זאת יהיו עוד יהודים בעולם, יבוא יום ויהודים לא יהיו עוד נידונים לכליה, אלא מופת לעולם. מי יודע, אולי תהיה זאת אמונתנו אשר תורה את הטוב לעולם ולכל העמים, ולשם כך, לשם כך בלבד, עלינו לסבול. לעולם לא נוכל להיות הולנדים בלבד או אנגלים בלבד או בני עם אחר בלבד. תמיד נהיה מלבד זאת גם יהודים, ורוצים אנו להיות גם יהודים.

²⁵ Meir Levin, *Obsession* (New York, 1973); Laurence Grave, *An Obsession with Anne Frank*, California, 1995; Ralph Melnick, *The Stolen Legacy of Anne Frank*, Yale, 1997.

²⁶ Judith E. Doneson, "The Diary of Anne Frank in the Context of Post – War America and the 1950s", in *The Holocaust in American Film*, Philadelphia, 1987, pp. 57-85; Sidra Dekoven Ezrahi, *By Words Alone: The Holocaust in Literature*, Chicago, 1980, pp. 200-204. היסטוריה מדברית האקט וגודריץ', לקוח מאן קרול לי, *ורדים מן האדמה*, עמ' 263.

ואכן תרגומו הראשון של היומן לגרמנית אושר בידי אוטו פראנק. אנה כתבה למשל שאחד מחוקיו של המחבוא היה לדבר תמיד בשקט, בכל שפה תרבותית – וכמובן לא בגרמנית. ואילו בתרגום לגרמנית נאמר, "בכל שפה תרבותית – אך בשקט!". וכן "התמודדות עם הגרמנים", ככתוב במקור, הפכה ל"מאבק נגד דיכוי". המתרגמת לגרמנית, אנליזה שוץ (Anneliese Schutz), ידית המשפחה, הסבירה שספר שנועד למכירה בגרמניה אינו יכול להעליב את הגרמנים. אפילו מיפ חיס הנאמנה, שבביתה ובבית בעלה האנק התגורר פראנק שבע שנים אחרי המלחמה עד שהיגר לשווייץ, מספרת על שיחה שבה דיבר פראנק על גרמניה התרבותית, דברים שקוממו מאוד אותה ואת בעלה.²⁷

מאיר לוין, צדק אפוא באמרו שאוטו פראנק לא אישר את התרגום מן השפה ולחוץ אלא הסכים לו, והרי הגרמנית היתה שגורה על פיו כשפת אם, וכן שהעדיף מחזה שאינו אנטי-גרמני מובהק ואינו יהודי מובהק על פני המחזה של לוין: "תמיד אמרתי ש[...] זה אינו ספר יהודי", כתב פראנק ללוין "ולפיכך אל נא תעשה ממנו מחזה יהודי".²⁸ חוקרים סבורים שדווקא לתרגום הזה ולדומים לו, שהותאמו לצרכים שונים, היתה השפעה מרכזית, שניכרה בייחוד בגרמניה וביפן: בגרמניה, משום שהיומן לא האשים את הגרמנים בתור ציבור ועם, ובאמצעותו יכלו, מי שחשו אשמה, להפנות אותה כלפי עצמם בתור אנשים פרטיים. וגם ביפן, שבה היומן הוא כאמור ספר חובה בבתי-ספר תיכוניים ואין ספור הצגות ואירועים הועלו בעקבותיו, היתה לו השפעה מרגיעה – היומן אפשר, בייחוד לנוער, להזדהות עם אסונם וסבלם של אחרים ולא רק לטפח את תחושת אסונם הם, אסון נגסקי והירושימה.²⁹

קודם שנדחתה יצירתו הספיק לוין למכור את הזכויות על המחזה בארץ והוא זכה כאן להצלחה סוחפת – מחזה שכתב יהודי ממוצא מזרח-אירופי (גם אם יליד שיקגו), ציוני, סוציאליסט בהשקפותיו ואנטי-גרמני, התקבל בארץ בשנות החמישים בהתלהבות רבה. לוין, סופר ידוע, ששימש במלחמה גם בתור כתב צבאי, היה מראשוני האמריקאים שנכנסו לברגן-בלזן, דכאו ובוכנוולד – חוויה שהשפיעה עליו עמוקות. הוא סייע להעפלה, והיה מעורב מאוד בהפקת הסרט "The Illegals", שהדגיש את שאיפתם העזה של ניצולים להגיע ארצה גם במחיר תלאות נוספות.³⁰

²⁷ ראה *The Critical Edition*, p. 73, והמהדורה העברית של 1992, עמ' 62. חיס, *זכור*

את אנה פראנק, עמ' 206.

²⁸ Graver, *An Obsession*, p. 54, שם מצוטט מכתבו של פראנק אל לוין מיוני 1952.

²⁹ Henry van Praag, "The Diary as Drama", in Anna Steenmeijer and Otto Frank eds., *A Tribute to Anne Frank*, New York, 1971, pp. 36-45, 56-57.

³⁰ ראה ליאת שטייר, "עליה וקוץ בה – תדמית ניצולי השואה בסרטי ארגונים ציוניים בארץ ישראל 1945-1949", עבודת מ"א, אוניברסיטת תל-אביב, 1999 (טרם פורסם), עמ' 78. לפי: מאיר שניצר, *הקולנוע הישראלי*, ישראל 1994, עמ' 384, וכן Levin Meir, *In Search*, New York, 1950.

ב-1955, בזמן הצגתו של המחזה בארץ, הועלה המחזה של האקט וגודריץ' בברודוויי. המשפט החותם אותו, וחותם גם את הסרט שנעשה אחריו, הוא כנראה המשפט המפורסם ביותר מתוך היומן. ב-15 ביולי 1944, שלושה שבועות קודם שנתפסו ונשלחו למחנה כתבה אנה: "פלא גדול הוא שעוד לא התייאשתי מכל תקוותי – שכן לכאורה הן אבסורדיות שאין להגשימן. אף-על-פי-כן אני דבקה בהן. מפני שעל-אף הכל עודני מאמינה כי יצר האדם טוב בלבו פנימה". תעצומות הנפש שהביאו אותה לכתוב את הדברים הללו לאחר שנתיים של הסתתרות מפני רוע חסר סיבה והדברים עצמם שפתחו פתח לעולם חדש של תקווה ופיוס לאחר מלחמת העולם – הם שעוררו את ההערצה העצומה לדמותה של אנה.

אינני יכולה, ואפילו רציתי, לבסס את הכל על מוות, סבל ואנדרלמוסיה. אני רואה את העולם הולך ונהפך לשימון. אני שומעת את קול הרעם המתקרב, וסופו לקטול גם אותנו, אני חשה את ייסוריהם של מיליוני בני אדם – ובכל זאת די לי לשאת את עיני לשמים, ומיד אני חוזרת ומאמינה כי הכל יסתיים בטי טוב, כי גם רעה זו תכלה מן הארץ ושלוה ושלום ישובו לעולם.

הוסיפה אנה וכתבה באותו היום. הסרט והמחזה העמידו את המשפט "על-אף הכל עודני מאמינה כי יצר לב האדם טוב בלבו פנימה", בתור מוטו שטומן בחובו סליחה ותקווה לאנושות כולה.

לא כך בארץ. בישראל של שנות החמישים היה כל ישראלי רביעי ניצול שואה שחווה על בשרו למה מסוגל האדם. המשפט ההוליבודי דרש תגובה וזו נכללה במחזה שהוצג בארץ – בברכתו של מאיר לוין. כשאומרת אנה לאביה שהיא עדיין מאמינה בבני האדם, האב עונה לה: "אינני יודע, ילדתי, אינני יודע." ובנוסח אחר נופל פטר לרגלי אנה ואומר: "או, אנה, אילו יכולתי להאמין".³¹

המשפט הזה נכתב קודם שנתפסה אנה ונשלחה לדרך הייסורים שממנה לא שבה, קודם שראתה את אושוויץ וברגן-בלזן. האם היתה משאירה אותו במקומו אילו היתה נשאת בחיים ושבה משם וקוראת מחדש את יומנה? ב-1960 כתב ברונו בטלהיים, פסיכולוג חברתי והוגה דעות יהודי ששרד את דכאו ובוכנוולד, ש"הצלחתו העולמית של יומנה של אנה פראנק מלמדת עד כמה עדיין קיימת בלבנו נטייה להתכחש למציאות המחנות, וסיפורה שלה מוכיח עד כמה הכחשה [Denial במקור], יכולה להחיש את אסוננו אנו".³² כוונתו היתה שהחלטתה של משפחת פראנק להסתתר יחד בתור משפחה באה מתוך ניסיון להמשיך בחייהם כרגיל וסירוב להשלים עם עצמת הרוע שהעולם התדרדר אליו. זה היה מעשה של עיוורון מרצון,

³¹ שיחה עם הבמאי ישראל בקר, 4 במאי 1997, ד"פ. ראה טקסט המחזה "יומנה של אנה פראנק" שהועלה בתאטרון הקאמרי בעיבודם של פיטר פריי ובתיה לנצט, עמ' 57 (ללא ציון תאריך ושנת הוצאה). על מערכת יחסיו של לוין עם התאטרונות בארץ ראה Graver, *An Obsession*, ch. 4.

³² Bruno Bettelheim, "The Ignored Lesson of Anne Frank", *Harper's* (Nov. 1960), pp. 45-50.

שהביא על המשפחה את מר גורלה, סבור בטלהיים, לא פחות מאשר רדיפתם בידי הנאצים. בטלהיים הותקף קשות בידי חוקרים על הדברים הנחרצים הללו. עם זאת, סוזי קיטרון מעידה, שמשפחתה שלה החליטה, לאחר דיון ארוך, להתחבא כל אחד לחוד, לעבור ממחבוא למחבוא ולנתק מגע בין בני המשפחה למרות הכאב – ורובם ניצלו.³³ ואולם יש לזכור שהוויכוח בתוך המשפחה היה בעל אופי מעשי ולא עסק בשאלות של רוע וגבולותיו. המשפט המפורסם ביומן גילם בעיני בטלהיים את אי היכולת לתפוס מהי אושוויץ ואת הרצון להוסיף לחיות כאילו אינה קיימת.

אם כל בני האדם טובים מיסודם – אם המשך חיי המשפחה האינטימיים ויהי מה הוא מעשה שיש להעריצו – כי אז באמת יכולים אנו כולנו להמשיך בחיינו כרגיל ולשכוח את אושוויץ. אלא שאנה פראנק מתה משום שהוריה לא יכלו לשכנע את עצמם להאמין באושוויץ. וסיפורה התקבל בהוקרה רבה כל-כך משום שהוא מכחיש בעקיפין שאושוויץ היתה קיימת אי פעם. אם כל האנשים טובים – לא היתה אושוויץ.

בטלהיים לא היה יחיד בעמדתו זו. בעיני חוקר הספרות לורנס לנגר היה המשפט מעין ברכה נוצרית (Benediction) המרחפת מעל ציבור הצופים ומבטיחה את חסד האלוהים שיבוא לאחר תקופה קצרה של עגמומיות. וזהו, לדבריו, "הנוסח הפחות מתאים להיכתב על מצבתם של מיליוני קרבנות ואלפי ניצולי רצח העם שביצעו הנאצים".³⁴ ועם זאת ברור שנוסח זה, מעין אינדולגנציה כוללת, חימם את ליבותיהם של מיליוני נוצרים והיומן, בעיבודו לסרט ולמחזה, נעשה עוד פחות יהודי. "קיטש שואה" (Holokitsch), מכנה ארט שפיגלמן, יוצרו של "עכבר", ללא כחל ושרק את משפט הסיום, משום שהוא מסייע לבני אדם להדחיק את רגש האשמה שלהם, לברוח מן המציאות ולהדחיק את האחריות ההיסטורית על-ידי סנטימנטליות זולה.³⁵

סינתיה אוז'יק, המבקרת והמסאית, הרחיקה לכת עוד ואמרה שלו היה היומן נשרף אולי לא היו מתעללים בו כפי שהתעללו. דבריה נאמרו בהמשך לדברי מיפ חיס, ששמחה בדיעבד שלא קראה בו מיד כשמצאה אותו, כי סיכן אנשים רבים מדי ואולי היתה שורפת אותו. "סיפור אינו סיפור אם הסוף חסר" אומרת אוז'יק. "ומשום שהסוף חסר, עוות סיפורה של אנה פראנק

³³ על התנגדות לבטלהיים ראה Rosenfeld, "Popularization and Memory", p. 275. שיחה עם סוזי קיטרון, ד"פ.

³⁴ Laurence Langer, "Redefining Heroic Behavior: The Impromptu Self and the Holocaust Experience", in Peter Hayes, ed., *Lessons and Legacies*, Chicago, 1991, pp. 227-242, וראה גם שגיא גרין, "שואה שאין בה נאצים", ריאיון עם אלווין רוזנפלד, הארץ, 15 במרס 1993.

³⁵ ראה Richard Corliss, *Time*, March 31, Graven, *An Obsession*, p. 38. כן ראה, על סרטו של ג'ון בלייר בתור ניגוד להגדרת ארט שפיגלמן, 1997.

בחמישים השנים שחלפו מאז ראה אור לראשונה, דורדר, קוצץ, עובד, פושט, צומצם; הוא נפל קרבן לאינפנטליזציה, אמריקניזציה, הומוגניזציה, סנטימנטליזציה; נפל קרבן לקיטש ולסילופים, ולמעשה הוכחש בבוטות ובשחצנות.³⁶ לאנשים רבים, אמרה, היו רעיונות ההשמדה וקלות ההשמדה קשים לעיכול – ולכן לא עוכלו. ובמקומם בא אותו משפט מסוים, קל לעיכול. "שמיכה של הכחשה [שוב Denial] ונוחות מזויפת באה לכסות את הטרגדיה של אנה", כתב הוגה הדעות ריצ'רד ברנשטיין בהמשך לדברי אוז'יק.³⁷

יש לשוב ולציין שמבקרים חריפים אלה ואחרים יצאו נגד האופן שבו הוצגו אנה, יומנה ומשפחתה במחזה ובסרט ובממשיכיהם, ולא נגד חייהם הראליים. הם הגנו על היומן המקורי, שהיה יהודי ואנטי גרמני באופן בוטה ואמיץ, וחושפני מבחינה אישית, משפחתית ולאומית, ומחו על מה שנעשה לו. אך למרות מחאותיהם וביקורתם הוסיפו להתפרסם תרגומים ועיבודים, והיומן הלך ונעשה אוניברסלי וסטרילי, סלחני ונוח לקריאה ולהזדהות: "מחזה מוסר [Morality Play], כפי שהיה מקובל להציג בימי הביניים], שבו הטוב מנצח את הרע. דרמה חברתית שבה הקוראים, הקהל והשחקנים מזדהים עם הסיטואציה; טקסט של מחזה פולחן".³⁸

האם לא היתה זו טעות מצד מכחישי השואה, ששבו והתקיפו את היומן, לצאת למאבק דווקא בטקסט – על צורותיו השונות – שהלך ואיבד את זהותו היהודית ואף את הקשר שלו למלחמת העולם השנייה, ולא היו בו לא אושוויץ ולא מחנות ריכוז וגטאות, ובסופו של דבר זכו הכל למחילה? הלוא הפופולריות העצומה של היומן מעידה שמיליוני הקוראים והצופים בעשרות ארצות אכן חפצו ביצירה שאין בה שואה על כל מוראותיה, אלא שואה ברמז בלבד ולעתים גם זה לא – וזהו הרי מה שמבקשים המכחישים!

*

ככל שגברה הפופולריות של היומן, הוסיפו המכחישים והגבירו את מאמציהם לפגוע באמינותו. בין מכחישי השואה מזה ובין אוטו פראנק, הקרנות והבית מזה, נוצרה מעין תנועת מטוטלת. אלה מתקיפים ואלה תובעים; אלה חוזרים על התקפתם ואלה מוסרים לבדיקה ולאימות. ושני הצדדים מגייסים עיתונות ותומכים ועורכי דין – מאבק ששום צד אינו מוכן לוותר בו.

העימותים האלה התרחשו בשלושה גלים: הראשון שבהם היה בסוף שנות החמישים; השני במחצית השנייה של שנות השבעים: במשך שש שנים מ-1974 ועד מותו של אוטו פראנק ב-

³⁶ Cynthia Ozick, "Who Owns Anne Frank?", *The New Yorker*, October 6, 1997

³⁷ Richard Bernstein, *New York Times*, December 24, 1997

³⁸ Graven, *An Obsession*, p. 36

1980, נפתח משפט חדש בכל שנה או פורסמה הכחשה נוספת; והשלישי נמשך מ-1991 עד פסיקתו של בית המשפט ההולנדי בדצמבר 1998, שבה פתחנו.

תחילתה של ההתקפה על היומן היתה צנועה ולא הגיעה לכלל עימות משפטי – ב-1957 פרסם העיתון השוודי *Fria Ord* את מאמריו של מבקר ספרות מדנמרק, הרלד נילסן (Herald Nilsen), שטען כי מאיר לוין הוא שנתן ליומן את צורתו הסופית, וכי סיפורו של לוין עושה רושם אמין ואותנטי.³⁹ נראה שהמבקר הזה כתב בלא פניות פוליטיות או אישיות. אך לאחר הפרסום הופיעו בעיתונות הימין הקיצוני בנורווגיה, באוסטריה ובגרמניה מאמרים נוספים ברוח זו.⁴⁰

בשנים ההן כבר תורגם היומן לאנגלית והמחזה בברודוויי כבר זכה לתהילה. המגמה הזאת שפירושה היה פרסומה המתמיד של אשמת גרמניה באמצעות היומן ועיבודיו, הביאה את הימין הקיצוני להילחם ביומן, עדיין ללא קשר ברור או ישיר עם הכחשת השואה בכלל. אוטו פראנק לא קרא את המאמרים האלה ושום תביעה לא הוגשה בגינם.

מעורבותו של הימין הקיצוני נמשכה בשנה שלאחר מכן – ב-1958 פרסם לוטר שטילאו (Lothar Stielau) מורה בבית-ספר תיכון בליבק, גרמניה, דברים בעיתון יידי בית-הספר ובוגריו. ובין השאר דיבר על יומניהן המזויפים של אווה בראון, של מלכת בריטניה, והיומן "הלא יותר אותנטי של אנה פראנק, אשר הכניס מיליונים לכיסיהם של המרוויחים ממפלתה של גרמניה והזיק לנו לא מעט".⁴¹ שטילאו היה בשנות השלושים מדריך של קבוצת היטלריוגנד וגם אחרי המלחמה נשאר חבר פעיל בקבוצה נאצית בשם *Deutsche Reichspartei*.⁴² ואף-על-פי שמדובר היה בפרסום פנימי ומוגבל, הגיעו הדברים שנכתבו בעיתון לידיעתו של הוועד המרכזי של יהודי גרמניה וזה מסר אותם לאוטו פראנק.

פראנק הגיש תביעה נגד שטילאו ובמהלך הברורים שלפני המשפט הועלו כמה שאלות עקרוניות. שטילאו, שהחל לחשוש מתוצאות דבריו, ניסה לחזור בו, והיה מוכן להסכים שאנה היא שכתבה את היומן. להגנתו טען שגרסאותיו השונות של היומן אינן זהות למה שנחשב לגרסה המקורית ולכן אפשר לחשוב שיש כאן זיוף. אך דרך הנסיגה לא היתה פשוטה כל-כך – בבית המשפט הועלתה השאלה האם מורה שכתב כפי שכתב שטילאו לא הפר את מחויבותו לניטרליות פוליטית והאם ראוי הוא לכבוד ולאמון שהציבור רוחש לעוסקים בהוראה? שטילאו פוטר בידי משרד החינוך, בייחוד לאחר שאנשי ימין נוספים התגייסו להגנתו. משרד המשפטים בבון ביקש ממשרד המשפטים של שלזוויג-הולשטיין שיעדכן אותו ברציפות בגלל העניין המיוחד שעורר המשפט בינתיים בגרמניה. התובע הכללי הטיל על בית

³⁹ *Fria Ord*, November 9 & 11

⁴⁰ ראה *The Critical Edition*, notes 3-6, p. 99. ההערות מתבססות על תיק שטילאו

שבארכיון בית המשפט המחוזי בליבק.

⁴¹ עיתון בית-הספר פורסם ב-10 באוקטובר 1958 ועותק שלו נמצא בתיק שטילאו.

⁴² *The Critical Edition*, p. 84. תיק שטילאו, חקירה ב-18 ביוני 1958.

המשפט לקבוע את מהימנותו של היומן עקב "אופיו הרגיש של יחסן של מדינות זרות לגרמניה ולעם הגרמני ולעברם הנאצי."⁴³ ועוד הטיל עליו לבחון את יחסו האמיתי של שטילאו ליהודים בכלל, לרדיפתם, ולאנה פראנק בפרט.

סוגיית אמינותו של היומן הפכה אפוא לשאלה גרמנית רגישה שהיתה כרוכה גם בשאלת חינוך הנוער – הדור החדש הגדל בגרמניה ושאלת השפעתו של הימין הקיצוני על הנוער ועל דעת הקהל. עדות לעניין הציבורי מהווה מאמר ש"השפיגל" הזדרז לפרסמו, מאמר שעסק בהיעדר עקביות בתרגום היומן לגרמנית ובשינויים שנערכו בו⁴⁴ – וכאמור אכן נעשו בו שינויים כדי למתן את ההתייחסויות כלפי גרמניה וגרמנים.

בית המשפט פנה לשתי מומחיות: האחת, גרפולוגית, קבעה שכתב היד אותנטי, ואותה יד כתבה את שתי גרסאות היומן הראשונות ואת הדפים המפוזרים. האחרת, פילולוגית, בדקה את התרגום לגרמנית ופסקה שהתרגום נאמן למקור, פרט לכמה שגיאות – קביעה, שכאמור, אינה נכונה במלואה. עורכי הדין של שטילאו פסלו את המומחיות, וגם מומחה נוסף שמינה בית המשפט. בינתיים חלפו שלוש שנים והגיע זמן פתיחת המשפט. אך בצעד שהפתיע את הכל הגיעו עורכי הדין של שני הצדדים לפשרה – שטילאו ותומכיו מן הימין הודיעו שחוות הדעת של המומחים שכנעו אותם (והרי עורכי דינם פסלו אותן?), הביעו חרטה על קביעותיהם הלא מבוססות ועל הפגיעה שפגעו בפראנק ובזכר בתו בלי שהתכוונו לעשות זאת, לדבריהם. פראנק מצדו הסכים לומר שלא מצא נעימות אנטישמיות בדבריהם.⁴⁵

ככל הנראה דחק השופט בצדדים להגיע לפשרה, שכן המשפט עלול היה להימשך שנים – ההכנות בלבד גזלו שלוש שנים – ולהוסיף ולהעמיד על סדר היום הציבורי והעולמי שאלות מביכות מאוד לגבי גרמניה המנסה להתנער מעברה. השופט גם חשש שעונש קל מדי שיפסוק יתפרש בתור מחילה לנאצים. ועונש כבד – מי יגדיר מהו עונש כבד מדי עבורם? חוקים נגד המכחישים את השואה טרם נחקקו – עד 1985 יכול היה רק אדם פרטי, ולא השלטונות בגרמניה, לתבוע לדין בגין "עלבון לניצולי השואה", שהוא תמיכה ב"שקר – אושוויץ" (Auschwitz – Lüge) – מונח שהכניס מכחיש השואה הדני, תיס כריסטופרסן (Thies Christophersen) עוד ב-1973 לשיח הציבורי בגרמניה. מאז יוני 1985 יכלו השלטונות עצמם לתבוע את התומכים ב"שקר – אושוויץ" אם עשו זאת בפומבי – בדפוס,

⁴³ מכתבי משרד המשפטים של שלזוויג-הולשטיין והתובע הכללי בתיק שטילאו, אפריל 1959 . הפעיל ביותר בהגנת שטילאו היה היינריך בודנברג (Heinrich Buddenberg), יושב-ראש מפלגתו של שטילאו בשלזוויג-הולשטיין והוא מצא את עצמו נאשם יחד עם שטילאו. *The Critical Edition*, pp. 85 ff

⁴⁴ *Der Spiegel*, April 1, 1959, pp. 51-55

⁴⁵ תיק שטילאו.

באספות פומביות ובאמצעי התקשורת האלקטרוניים.⁴⁶ ב-1961 עמד למעשה השופט לבדו מול הדילמה כיצד יפסוק באין חוק.

אוטו פראנק, שהסכים לפשרה התחרט עליה אחר כך מעומק לבו – הוא לא ידע כמובן ששורה שלמה של משפטים עוד מחכה לו, ופסק דין של בית משפט גרמני, שהתקבל לאחר קביעות מומחים, היה יכול לסייע לו הרבה. הוא לא העלה על דעתו שיומנה של בתו יעורר שאלות היסטוריות, חינוכיות, לאומיות ואתיות רבות ומורכבות כל-כך; ולא ברור אם הגיע פראנק לפשרה כדי לשים קץ מהיר יותר לפרשה, או משום שאכן האמין שגרמניה שלאחרי הנאציזם תשוב להיות גרמניה שהכיר ואהב והנעימות האנטישמיות ייעלמו. ואולי חש פראנק בראשית שנות השישים, לאחר הצלחתו הגורפת של הסרט בעולם, שמורה בתיכון קטן בגרמניה המסכים לפשרה אינו מהווה עוד איום.

הגל הבא החל מאמצע שנות השבעים, ובו הסתמן בבירור הקשר שבין הכחשת השואה בכלל ובין כפירה באותנטיות של היומן. הפרסומים שתקפו את היומן חרגו מגרמניה והופיעו במערב אירופה כולה – באנגליה, בשוודיה, בצרפת ובבלגיה לצד הופעתם בגרמניה. למעשה ניתן לומר שמכחישי השואה המרכזיים נדרשו כולם, מי בקיצור ומי באריכות רבה, עד לממדי חוברת או ספר דק, לשאלת אמינותו של היומן.

ב-1974 פרסם ריצ'רד ורל (Richard Verall), איש ה-British National Front, תנועת הימין הבריטית הקיצונית, חוברת בשם *Did Six Million Really Die – The Truth at Last*, תחת השם הבדוי ריצ'רד הרוורד (Harwood), חוברת שנעשתה מיד לפרסום המרכזי ביותר בהכחשת השואה בשנות השבעים.⁴⁷

בפרק שכותרתו "רב מכר – תרמית", טוען ורל שיומנה של אנה פראנק מאפשר לנו להתבונן באופן המפחיד שבו "מייצרים אגדה, מעשה ידיה של תעמולה". וכיצד נוצרה האגדה? אביה של הנערה עשה הון מספר שמתיימר להציג את הטרגדיה של בתו, ספר שזכה להצלחה אדירה, שאינה אלא תרמית; שהרי מאיר לוין – שוב מאיר לוין – הוא זה שכתב את הדיאלוגים שביומן ופראנק עיבד אותם בלשונה של נערה כביכול. כאן מסתמך ורל בלהט על פסיקתו כביכול של בית המשפט העליון של מדינת ניו יורק, על-אף שאין כל קשר בין דבריו ובין הפסיקה האמיתית.⁴⁸ הוא מאשים את אוטו פראנק בציניות ובחמדנות; טוען שלא ייתכן שנערה צעירה כל-כך תכתוב ספר בשל כל-כך ומסיים בקינה פילוסופית על מיתוסים שחייהם

⁴⁶ דיון בחוק ובהתפתחותו ראה: שרה רמבישבסקי, *תגובת העתונות בגרמניה לחקיקה נגד הכחשת השואה*, המכון לחקר האנטישמיות והגזענות על שם סטפן רוט באוניברסיטת תל-אביב (בדפוס).

⁴⁷ Richard Harwood, *Did Six Million Really Die – The Truth at Last*, (Richmond, 1974). ב-1975 תורגמה החוברת לגרמנית, ב-1976 להולנדית.

⁴⁸ שם, עמ' 19. הוא מסתמך על מאמרים של *Fria Ord* מ-1959, ועל תמצית פסק הדין, כביכול, שפורסמה בארצות-הברית באפריל אותה שנה, ומביא ציטוטים לא נכונים או בדויים ממש. הוא לא היחיד שעשה זאת – ראו 91-92 *The Critical Edition*.

ארוכים ועשירים מאלה של האמת והם בעלי השפעה רבה ממנה. "התרמית הזאת היא חלק משורה של תרמיות שנועדו לתמוך באגדת השואה ובסאגה של ששת המיליונים".⁴⁹ ב-1975 כלל דיוויד ארווינג, מכחיש השואה המרכזי ביותר כיום, בהקדמה לספרו "היטלר והגנרלים שלו", משפט על "הזיופים הרבים שכבר נחשפו, כמו למשל זה של יומנה של אנה פראנק", ומסתמך גם הוא על שיתוף הפעולה שהוכח כביכול בניו יורק בין פראנק ללוין. הפעם לא חיכה אוטו פראנק הרבה – הוא הביא להוצאת המשפט הזה מן המהדורה השנייה של ספרו של ארווינג וקרן אנה פראנק זכתה לפיצויים בגין הדברים שנכתבו במהדורה הראשונה.⁵⁰

שנה אחר-כך כתב ארתור בוץ' (Arthur Butz), גם הוא מן המכחישים המרכזיים בארצות-הברית, את ספרו "התרמית של המאה העשרים" וייחד פרק למחנות הריכוז ונדרש גם ליומן. בוץ', פרופסור להנדסת חשמל באוניברסיטת North-Western היוקרתית שבשיקגו, סבור שיהודי אמסטרדם הגיעו לברגן-בלזן ושהו שם "על בסיס קבוע למחצה", משום שהעבירו לשם את עסקי תעשיית ליטוש היהלומים שבה הצטיינו. מגוריהם היו בחלק מופרד לגמרי של המחנה, ולפיכך לא נפגעו ממחלת הטיפוס שפרצה בו בחודשים האחרונים, וקשה לשער מדוע אנה פראנק נפטרה שם, כפי שאומרים. ובכלל אין הוא מאמין בדברים הכתובים ביומן, אומר בוץ'.⁵¹ אין בדבריו, שהם מפורטים ומייגעים ביותר, שום חידוש לגבי הכותבים לפניו, וחשיבותם באה להם בעיקר עקב מקומו המרכזי של בוץ' בין מכחישי השואה, ומן היומרה שהתיימר להעמיד את ספריו על בסיס מדעי כביכול.

ב-1976 שבה גרמניה והיתה לזירה המרכזית שבה התחוללו ההתקפות על היומן – באותה שנה התנהלו בה שני משפטים במקביל, ושניים נוספים – ב-1978. לא ברור מה הביא להתפרצות הזאת, אבל ברור שאחרי 1978, עם הקרנת הסדרה הטלוויזיונית "שואה" מאת ג'רלד גרין, התחדד בגרמניה הוויכוח הציבורי על השואה ועל ביצועה בידי המשטר הנאצי והעם הגרמני. זה לא היה הוויכוח הראשון – בסוף שנות החמישים נסב הוויכוח סביב הדה-נאציפיקציה, ואחר כך, בשנות השישים, סביב משפט אייכמן ומשפטי אושוויץ. בשנות השבעים חל מפנה דרמטי בוויכוח הציבורי עקב ההמחשה והסיפור האנושי שרק הטלוויזיה יכולה להביא לכל בית ולדור החדש שנולד בינתיים. ויכוחים סוערים הוסיפו להתחולל – בשנות השמונים נתגלע ויכוח ההיסטוריונים (Historikerstreit), בשנות התשעים נתחוללו ויכוחים סביב החוק נגד הכחשה (ראה להלן), סביב ספרו של דניאל יונה גולדהגן והתערוכה

⁴⁹ עמ' 19 בחוברת.

⁵⁰ David Irving, *Hitler und Seine Feldherrn*, Frankfurt-am-Main, 1975, p. III

⁵¹ Arthur R. Butz, *The Hoax of the 20th Century*, Torrance, California, Institute of Historical Research 1976, p. 37

על פשעי הוורמכט ושאלת הקמתה של אנדרטה מרכזית לשואה בברלין, ולמרות כל אלה נשארה סדרת הטלוויזיה "שואה" בגדר נקודת ציון מרכזית במהלך זה.

ב-1976 נפתח משפט בהמבורג – אוטו פראנק תבע לדין את ארנסט רמר (Ernst Roemer), מגיבוריו של הימין הקיצוני. רמר היה בין מדכאיו של ניסיון ההתנקשות בהיטלר, וזכה על כך מידי לאותות הוקרה ולדרגת גנרל. חוברות שהפיץ תחת הכותרת – "רב מכר – נולות" (Best-Seller – ein Schwindel), וחברות ברוח דומה שהפיץ עיתונאי ימני קיצוני, אדגר גאיס (Gais), מן התומכים במאבקו המשפטי של רמר, הביאו על רמר קנס כבד ועל גאיס מאסר של חצי שנה. בעקבות ערעורם פנה בית המשפט למעבדה המשפטית-הפלילית של משטרת גרמניה וביקש ממנה לשוב ולבחון את הנייר והדיו. אוטו פראנק הסכים לבדיקה מחודשת של היומן, בידיעה שבתו קיבלה סוגי נייר שונים שהשיגו למענה מי שסייעו להם להסתתר. הבדיקה, שתוצאותיה סוכמו בעמודים ספורים, העלתה שבדיו ובנייר כאלה השתמשו גם אחרי המלחמה, והתיקונים שהוסיפה אנה נכתבו בעט כדורי בצבעים שונים – ועט כדורי הומצא רק ב-1951! בכך הטילה משטרת גרמניה ספק במסקנותיה של הגרפולוגית במשפט שטילאו ב-1960, שלפיהן כתב היד הוא אותנטי. מיד התפרסם מאמר ב"שפיגל", שלפיו בדיקת המשטרה "מערערת עוד את אמינותה של התעודה הזאת", שנכתבה באופן מעורר חשד וספקות ונערכה כנראה אחרי המלחמה.⁵²

המסקנות והמאמר גררו תגובות זועמות ביותר בגרמניה ובהולנד כמובן – בשנה ההיא ב-1980, ירש כאמור המכון הממלכתי ההולנדי לתיעוד המלחמה את היומן. אנשיו פנו למשטרת גרמניה בבקשה לציין דוגמאות של תיקונים בעט כדורי – אך המשטרה השיבה שאין ברשותה דוגמה כזו.⁵³ בעקבות התשובות הסותרות האלה של המשטרה החליט בית המשפט בהמבורג לחכות לתוצאות הבדיקה המקפת שהחלה ביזמת המכון ההולנדי, ואכן חיכה – שש שנים! – עד שיצאה לאור "המהדורה הביקורתית" המלאה ב-1986, ותורגמה לגרמנית ב-1988. תוצאות הבדיקה בהולנד השתרעו על פני 270 עמודים לעומת הדפים הספורים שמסרה משטרת גרמניה, ואלה הובאו בתור עדות לפני בית המשפט בהמבורג. ב-1990 נפתח המשפט מחדש. רמר התחבא בספרד ושותפו טען להתיישנות. כעבור שנתיים, 17 שנה לאחר שהוגשה, בוטלה התביעה בידי בית המשפט.⁵⁴

⁵² *Der Spiegel*, October 6, 1980, בתיק רמר בארכיון בית המשפט המחוזי בהמבורג.

על סוגי הנייר השונים ראו כמה פעמים *The Critical Edition*, ch: The Arrest, *The Critical Edition*, עמ' 99 ודברי דוד ברנוב ב-*International Herald Tribune*, June 9, 1989.

⁵⁴ ראה: *Background Information Accompanying Press Release: Denial of Authenticity of Anne Frank's Diary*, הוצאת בית אנה פראנק, 1994, עמ' 4, הפרסום מסתמך על ארכיון קרן אנה פראנק. וראה הערה 5.

במקביל החל ב- 1976 בבוכום, גרמניה, משפט נוסף, שבו תבע אוטו פראנק יחד עם קרן אנה פראנק אדריכל גרמני שהפיץ שורה של חוברות המכפישות בלשון גסה ממש את היומן בתור תרמית. בית המשפט אסר על האדריכל להמשיך בהפצת החוברות ואיים עליו בקנס גבוה ובמאסר, כפי שנגזר על הזוג רמר ושותפו. האדריכל ערער על הקביעה והביא לפני בית המשפט דוח שכתב רובר פוריסון, מכחיש השואה הצרפתי – אך הדוח נדחה על הסף. מאמציו של פוריסון לקעקע את אמינות היומן, מאמצים שנמשכו במשך שנים רבות, הם נושא לדיון אחר. מכל מקום, פסק הדין ניתן אחרי מותו של האדריכל וסמוך למותו של אוטו פראנק, ובכך נסתים המשפט הזה.⁵⁵

ב- 1978 התחוללו עוד שתי התקפות על היומן בפרנקפורט ובשטוטגרט מצד מנהיגים של ארגונים ימניים קיצוניים: "תוצרת של תעמולת זוועה יהודית אנטי-גרמנית שתכליתה לתמוך בשקר בדבר המתתם של שישה מיליון יהודים בגז ולסייע במימון מדינת ישראל". הם הואשמו בהסתה לגזענות בפרהסיה ובהעלבת זכרו של אדם שהלך לעולמו. כעבור זמן קצר פסקו שני בתי משפט שאין להעמיד את הנאשמים לדין, כי תהיה בכך הפרה של חופש הדיבור, ומשום שתביעה על עלבון ודיבה יכול להגיש רק מי שנפגע בעצמו. פסיקות אלו עוררו גם הן, כמו טענות המשטרה והמאמר ב"שפיגל" במשפט המבורג, סערה ציבורית. התובע הכללי ערער, אך בית המשפט המחוזי בשטוטגרט דבק בעמדתו – לא היה כאן ביטוי של אנטישמיות ולא נפגע כבוד האדם, ואוטו פראנק – שנפטר באותה שנה – הוא, ולא בתו, יכול לתבוע לדין. בכך אושר למעשה זיכויים של הנאשמים בידי בית המשפט.⁵⁶

בארבעת המשפטים האלה משתקף המשכו של הוויכוח הפנימי שהתחולל בגרמניה – תשובותיה הסותרות של המשטרה, וזריזותו של "השפיגל", יחד עם פסיקות תמוהות בדבר פגיעה בחופש הדיבור, או הנעלב שרק הוא יכול לתבוע את עלבונו והמת שיבוא להעמיד לדין, עומדים בניגוד לעידוד שנתנו תובעים כלליים לאוטו פראנק, או לדחייה החד-משמעית שנדחה פוריסון בתור מומחה. גרירת משפט 17 שנים עד להתיישנותו גם היא עמדה בניגוד לתגובותיהם של אנשי ציבור ומשפט על מה שנראה בעיניהם תמיכה במערערים על אמינות היומן ולמעשה – בהכחשת השואה. חילוקי הדעות האלה הובילו להתפתחות בחקיקה בגרמניה – בדצמבר 1994 נחקק חוק ברור נגד הכחשת השואה, שאינו מסתתר עוד מאחורי ביטויים כגון "שקר אושוויץ" או "מיתוס אושוויץ", ועל-פיו עונשם של המכחישים יהיה חמש שנות מאסר בפועל. אכיפתו היעילה של החוק הביאה שורה ארוכה של מכחישים, ברובם מנהיגי קבוצות נאו-נאציות, אל הכלא. כך גם באוסטריה, שבה נחקק חוק דומה ב- 1992,

⁵⁵ The Critical Edition, p. 93-96, על סמך תיק Heinz Roth בארכיון בית המשפט המחוזי בפרנקפורט.

⁵⁶ The Critical Edition, pp. 96-98

בצרפת (1990), בשווייץ (1994), ובספרד ובבלגיה שבהן נאסרה הכחשת פשעים נגד האנושות או פשעים שנעשו ממניעים הקשורים במוצא לאומי, אתני ודתי.⁵⁷
ב-1978 התפרסם חיבורו של דיטליב פלדרר (Ditlieb Felderer), אנטישמי ומכחיש שואה שוודי, שהתמחה בעיקר באנטישמיות פורנוגרפית. בתחום הזה הצליח לרדת לשפל מדרגה שהדהים גם חוקרים ותיקים בתחום האנטישמיות. הספרון "יומנה של אנה פראנק – תרמית" (Anne Frank's Diary – A Hoax) הוא הפרסום הנרחב הראשון המוקדש כולו ליומן, לעומת הקטעים הקצרים של ורל, אירווינג ובוץ', ואף לחוברות שהופצו בשנות השבעים בגרמניה. החיבור יצא בבית ההוצאה המרכזי של הכחשת השואה בעולם היום Institute –
for Historical Review.⁵⁸

פלדרר נוקט את אחת הטקטיקות המקובלות על המכחישים – להציג את עצמם לפני הקוראים כמי שהאמינו לתומם בהתרחשותה של השואה והזדהו עם סבלם של היהודים. אך בעקבות ראיות שונות שנקרו על דרכם, ומבלי שהתכוונו לכך, נפקחו עיניהם ונוכחו לדעת שהם, והעולם כולו, הולכו שולל. עתה הם באים להזהיר את כל מי שטרם התנער מן התרמית אם גם מתוך התלבטות מוסרית עמוקה כביכול. וכך שואל פלדרר בהקדמתו:

האם עלינו לשתוק או לספר לעולם על תגליותינו? אולי היה בשקר הזה משהו חיובי? האם הוא [יומנה של אנה פראנק] לא חשף את היטלר וגרמניה הנאצית שלו? האם לא הועיל בהשגת מולדת ליהודים בפלשתינה? האם לא עורר בנו את התחושה של יהודים יש זכות לפנות את הפלשתינאים? האם לא סימלה אנה את הילד היהודי הנרדף? האם לא היתה למעשה כל תעמולת השואה בנויה על היומן... [השיא של תאוריית השואה ואחד הכלים המוצלחים ביותר של העניין הציוני].⁵⁹

על השאלות המיתממות האלה עונה המחבר, שהאמת, שהיא מעל לכל, מחייבת אותו לצאת למאבק ולהביא לפני הקוראים את מחקרו על "התרמית הקולוסלית" הזאת, שהשלכותיה העמוקות משפיעות על האנושות כולה. גם כאן הוא הולך בעקבות טקטיקות של מכחישים: למען האמת עליהם להילחם, לבדם, בעולם כולו ובמסד שבראשו, ממסד שמאחוריו עומדים היהודים על כוחם העצום. לוחמי אמת וצדק הם, המוכנים לשלם מחיר יקר על עקרונותיהם. פלדרר ממשיך בדיונים מפורטים ומייגעים הנוגעים להשוואת נוסחים ותרגומים של היומן, לגודלו, מבנהו, תאריכו, סתירות אפשריות בטקסט, המחבוא על כל חלקיו, החיים שהתנהלו בו ועומדים בסתירה, לדעתו, לתנאי מחבוא מחמירים, וכמובן – לקטעים הנוגעים למין. לאלה

⁵⁷ ראה רשימת המשפטים והעצורים בספח V אצל Sarah Rembiszewski, *The Final Lie, Holocaust Denial in Germany: A Second Generation Denier as a Test Case*, The Stephen Roth Institute for the Study of Anti-Semitism & Racism, A Legal Survey of Anti-Discriminatory Norms, המכון לחקר האנטישמיות והגזענות ע"ש סטפן רוט, אוניברסיטת תל-אביב. Tel-Aviv, pp. 93-94 באשר לחקיקה ראה
⁵⁸ Ditlieb Felderer, *Anne Frank – A Hoax*, California, 1978
⁵⁹ שם, עמ' III ועמ' 92.

מייחד פלדרר דפים רבים, וקובע שהיומן הוא "החיבור הפורנוגרפי הפדופילי הראשון שהתפרסם ונמכר אחרי מלחמת העולם השנייה, והראשון בכלל שבו נערה בת-עשרה מתארת את פרשיות המין שלה."⁶⁰ אוטו פראנק לא הספיק לתבוע את פלדרר לדין, שכן כבר היה על סף מותו. למזלו כבר לא ראה גם את החוברת שהתפרסמה בשם "אם לדבר בגילוי לב" (Frankly Speaking, שהוא כמובן משחק מילים של שם המשפחה פראנק), גם היא מבית מדרשו של פלדרר: החוברת כוללת ציטוטים (מדויקים) מן היומן וכל אחד מהם מלווה בקריקטורה פורנוגרפית ארסית ודוחה יותר מקודמתה המתארת את אנה בתור אשה בשלה ומנוסה. איך קרה, הוא שואל בסופה של החוברת הזאת, שהסיפור הזה מתקבל בעולם כולו בלי ביקורת ובדיקה? לדעתו, מסיבות פוליטיות. ראשית, היהודים בזים כל-כך לכושר הניתוח של לא-יהודים ולפחדנותם המוסרית, עד שהם מעזים להציע פנטזיות "ניצולים" מזעזעות בלי לחשוש מבדיקה ביקורתית. שנית – התקשורת מוגת הלב משתפת פעולה משום שהיא נשלטת בידי מיעוט ליברלי.⁶¹

באותו הזמן בדק גם רובר פוריסון סוגיות דומות (פרט לסוגיות הקשורות במין, שאותן לא הזכיר). פוריסון, פרופסור לספרות באוניברסיטת ליון, נקנס ופוטר ממשרתו ב-1979 עקב פעילותו בתור מכחיש שואה. מאז הוא מקדיש להכחשה את כל זמנו ומשתדל לקעקע את אמינותו של היומן. עוד ב-1977, כשהתבקש כאמור בידי נאשם במשפט המבורג למסור לבית המשפט דוח על היומן, ייחד לחיבורו של הדוח מאמץ לא מבוטל – הוא ניסה להוכיח סתירות בין הפרטים המתוארים ביומן, ובין כללים בסיסיים של הסתתרות בתנאי מחתרת קיצוניים ושל חיים במשטר כיבוש; פעמיים נסע לאמסטרדם כדי לראות במו עיניו את "הבית האחורי" ולגבות עדות ממי שהיו מוכנים לשוחח אתו, ובכלל אלה מיפ חיס, וערך השוואה מדוקדקת בין תרגומים שונים, ובייחוד בין התרגום הגרמני הבעייתי למקור ההולנדי. פוריסון הגיע למסקנה שאנליזה שוץ, פליטה גרמנייה בהולנד, חברה קרובה של משפחת פראנק ומורה של אנה, תרגמה את היומן בעיקר למען סבתה של אנה, שלא ידעה הולנדית, ועשתה זאת באופן חופשי למדי. פוריסון טען שמצא מאות שינויים, המגיעים לכמעט שלישי מן הטקסט, ונוגעים לכל פרטי היומן והיבטיו.⁶²

במרס 1977 נפגש פוריסון עם אוטו פראנק בביתו שבשווייץ. פראנק, אז בן 84, ואשתו, קיבלו את פוריסון בלבביות ובסבלנות, על-אף שפוריסון הודיע מראש שהוא מטיל ספק באותנטיות של היומן. הם שוחחו במשך תשע שעות ופראנק אף הראה לו את המחברות והדפים המקוריים, ולטענת פוריסון הסכים אתו שאכן בכל הנוגע לכללי הזהירות – לא היו

⁶⁰ שם, עמ' 64.

⁶¹ *Frankly Speaking, Bible Researcher*, ללא תאריך וללא שם המחבר. החוברת שהוצאה בידי בית ההוצאה של פלדרר "חוקר התנ"ך" (!), מדברת עליו בגוף שלישי.

⁶² נוסח ראשון של טענותיו נגד אמינות היומן מסר, כזכור, ב-1977 בבית המשפט בהמבורג.

זהירים דיים והראיה שנתפסו. כל זה הוא דיווחו של פוריסון – פראנק דחה את הדיווח של פוריסון על שיחתם ואין נזכרת כמעט בספרות הנוגעת ליומן.⁶³

ב- 1980 פרסם פוריסון חוברת המבוססת על החומר שאסף, וכותרתה: "יומנה של אנה פראנק – האם הוא אותנטי?" (Le Journal d'Anne Frank – est-il authentique?). החוברת תורגמה לשפות שונות וביניהן הולנדית, והופצה בהולנד בספריות הציבוריות, וגם נשלחה לבתייהם של מאות יהודים. פוריסון פעל בשיתוף פעולה עם זיגפריד ורבקה, מכחישי שואה בלגי, דוברו של "The Foundation for free Historical Research", מרכז של מכחישי שואה באנטוורפן הפועל מאז 1985, ובעליה של הוצאה לאור הפעילה מאוד בפרסומים נאו-נאציים ואנטישמיים.⁶⁴

שניהם החליטו לפרסם תשובה הולמת למהדורה המלווה שהוציא המכון בהולנד, "יומנה של אנה פראנק – המהדורה הביקורתית". גרסתם, הנקראת "יומנה של אנה פראנק – גישה ביקורתית", יצאה לאור ב- 1991.⁶⁵ שנה לאחר מכן תבעו קרן אנה פראנק בבאזל ובאמסטרדם, המרכז לתייעוד ולמידע על ישראל (CIDI – Centrum Informatie en Documentatie over Israel) והמשרד הלאומי נגד גזענות לדין את פוריסון ואת ורבקה וגם את ארגונו של ורבקה על הפצת הספר והחוברות הקודמות בהולנד. ב- 1993 תמך בית דין לערעורים בהאג בהחלטתם של שני בתי דין, הולנדי ובלגי, לאסור על הפצת חומר המעמיד בספק את התרחשותה של השואה. פוריסון ורבקה הוסיפו לערער, והדיונים נמשכו חמש שנים נוספות, שבמהלכן ניצלו השניים, ובייחוד פוריסון, כל במה אפשרית כדי להוקיע את היומן בתור "כלי תעמולה יהודית וציונית שקרית". פוריסון פרסם עוד חומר הכחשה ונוהלו נגדו משפטים נוספים, שאינם קשורים דווקא ליומנה של אנה פראנק. פעילותם של פוריסון ורבקה מלמדת שהתחזקות הימין הקיצוני באירופה בשנות התשעים עודדה את מכחישי השואה בכלל ומכחישי היומן בפרט. פסיקתו של בית המשפט ההולנדי בדצמבר 1998 שמה לפי שעה קץ לפעילות הזאת.

*

מכחישי השואה המרכזיים נדרשו אפוא, כל אחד בדרכו ושניים מהם בחיבורים מקיפים, ליומנה של אנה פראנק. מאז אמצע שנות השבעים הלך ונעשה הקשר בין ההכחשה ובין ההתקפה על היומן הכרחי למכחישים. חשיבותו ומרכזיותו של היומן ושל תרגומו ועיבודיו חייבו אותם לתגובה, והפכו אותו בעיניהם לגורם רב השפעה בזירה הבין-לאומית – לטענתם

⁶³ Robert Faurisson, *Le Journal d'Anne Frank – est-il authentique?*, 1980, n. 63, ללא שם הוצאה.

⁶⁴ החוברת מבוססת על הדוח שהגיש ב- 1977 בהמבורג, ועל סמינר שהעביר לתלמידיו באוניברסיטת ליון: "ביקורת טקסטים ותייעוד". אני מודה מקרב לב לבעלי, יהודה פורת, שתרגם עבורי את 56 עמודיה מצרפתית.

⁶⁵ *Anne Frank, A Critical Approach*

סייע היומן להקמת מדינת ישראל; הוא מסייע לממן אותה; היומן פגע בפלשתינאים ובגרמנים; נעשה לכלי פוליטי בידי היהדות בעולם ונתן שיעור מאלף בפרסום ובתעמולה בקנה מידה עולמי.

מדבריהם עולה בעקיפין הערצה עצומה לעם היהודי, ליכולתו להעמיד מערכת יחסי ציבור עולמית שאין לה אח ורע, ולאוטו פראנק כמייצג מוכשר ומוצלח של עמו. פראנק, שקשריו עם הארץ והציונות היו רופפים למדי, נעשה בכך לציוני, כביכול, שתרומתו לארצו ולעמו אין ערוך לה. מדבריהם עולה גם צער עמוק על הניצחון הזה שהשיג העם היהודי באמצעות היומן, סמל של טוב, סליחה ותקווה, ועל המקום שתפס בתרבות העולם ובתודעתו.

היומן ועיבודיו הלכו והתרחקו מן השואה על מוראותיה, ובכל זאת נשארו, לדעת המכחישים, כלי בידי העם היהודי. היומן ובית אנה פראנק והתערוכות הסובבות בעולם הלכו ונעשו למוקד של פעילות נגד גזענות ופשיזם ולמען זכויות הפרט והמיעוט – הם נעשו מוקד של השקפת העולם המנוגדת לזו של המכחישים, הנמנים ברובם עם הימין הקיצוני או לפחות מזדהים אתו. שיתוף הפעולה בין הליברלים בהולנד, הזוכים לכל תמיכה ממלכתית, ובין ארגונים יהודים בעניין בית אנה פראנק ופעילותו, מקוממים את המכחישים, שכן על-ידי טיפוח זכרה של אנה משתחררת הולנד מרגשי האשם שנותרו בה מאז המלחמה ופועלת נגד הימין והשקפותיו הגזעניות. וכך נעשה העם היהודי ואנה פראנק במרכזו לציר המאבק בין השקפות עולם בדבר דרכי שלטון וניהול חיי חברה וחקיקה. לפיכך חייבים המכחישים, מבחינתם, להוסיף להתקיפו, גם אם אין להם ככל הנראה סיכוי גדול: מקצתם אנשי אקדמיה – לא היסטוריונים – אך טיעוניהם דלים, הזיזים וההיתלות בחצאי אמיתות וברבעי עובדות והתפרים הגסים גלויים לעין. כתיבתם מייגעת ומתפלפלת, הם מעתיקים זה מזה ומפרסמים זה את זה, והם מעסיקים את בתי המשפט עד זרא בערעורים חוזרים (אם כי לעתים ברור שבית המשפט אוהד את עמדתם, כפי שקרה, כזכור, בכמה משפטים בגרמניה). והעיקר – המקום שקנה לו היומן אינו ניתן לערעור.

לא טיעוניהם וכתיבתם הם המזינים את השפעתם, השפעה שקשה למדוד אותה, אלא הנטייה, הגלויה והסמויה, להימנע מלהתמודד ישירות עם השואה ומוראותיה. חוקרים והוגי דעות זיהו את הנטייה הזאת, נטייה הקיימת גם בקרב יהודים, ובאה לידי ביטוי בטיפול ביומן, ורובם, מבטלהיים ועד אוז'יק, הגדירו אותו בחריפות ובזעם. "היעדר היכולת להתמודד עם מורכבותה של אנה", כותבת חוקרת הספרות קתרין ברנרד, "מלמד על סירוב לעמוד בפני השאלות שהיא עצמה הציגה, והתשובה שהציע מותה; והיעדר יכולת זה אינו כה רחוק, ככלות הכל, משאיפתו של פלדרר [דווקא פלדרר!] לטייח את השואה".⁶⁶ דבריה אלה, שהם אולי החריפים ביותר, טעונים בירור ותשובה – פלדרר וחבר מרעיו אינם מבקשים לטייח את

Catherine A. Bernard, *Tell Him that I... Women Writing the Holocaust*,⁶⁶ Stanford, 1995.

השואה, אלא להכניש את התרחשותה מכל וכל ולפטור את האנושות גם מזכרה ומן האחריות שהיא מטילה. יהודים המבקשים להתרחק מצלה הכבד, זוכרים היטב מה אירע ומה משמעותו, אך מחפשים הקלה כלשהי ותקווה ונחמה. ולפיכך רחוקים היהודים הללו מפלדרר, המכחיש גס הרוח, כרחוק מזרח ממערב.

שני אירועים שאירעו לאחרונה מלמדים על שייכותו של היומן הן לצד היהודי והן לצד האוניברסלי – בדצמבר 1997 הוצג על בימת ברודוויי עיבוד חדש של היומן פרי עטה של ונדי קסלמן (Wendy Kesselman) שהחזירה לו את יהדותה של אנה, את שנאתה לגרמנים, את נשיותה ומיניותה, את יחסיה המורכבים עם הסובבים אותה, ואת הגרמנים עצמם – הפורצים לבמה בסוף המחזה וגוררים עמם את יושבי המחבוא. המשפט המפורסם על בני האדם הטובים מיסודם הוחזר בהצגה זו לפסקה המקורית שביומן, ואינו מופיע בתור סיום מלאכותי ופתאומי.⁶⁷ מעמדם של יהודי ארצות-הברית בסוף שנות התשעים שונה לגמרי ממעמדם בשנות החמישים; השואה חדרה להכרה, לאמנות, להנצחה ולוויכוח הציבורי; מין ונשיות נידונים על כל היבטיהם, דמויות אנושיות מוצגות ללא רחמים בכל כלי הביטוי וסיום ורוד אינו נחוץ עוד.⁶⁸ ובינואר 1999 קרא קופי ענאן, מזכ"ל האו"ם, לכל מנהיגי העולם לחתום על הצהרה שתיקרא על שמה של אנה פראנק, במלאת 50 שנה להצהרה העולמית של זכויות האדם: הצהרה על שלום, אחווה, פתרון סכסוכים ועתיד טוב לעולם כולו.

מקור: השואה היחודי והאוניברסלי, ספר יובל ליהודה באואר, יד ושם, ירושלים, 2002, עמ' 160-183

⁶⁷ רון טל, "15 מלאו לנערה", העיר, 13 בפברואר 1998; ברנרד המלבורג, שירות ניו יורק טיימס להארץ, 28 בדצמבר 1997.

⁶⁸ Vincent Conby, *The New York Times*, December 21, 1997, עדיין אינו מרוצה מדמותה של אנה במחזה, וסבור שהשפעתו של המחזה המיתולוגי עדיין מרחפת כאן, למעלה מ-40 שנה אחר הצגתו. ראה גם Richard Bernstein, *The New York Times*, December 24, 1997.